

LUND UNIVERSITY

Fångstfolk börjar odla

Jennbert, Kristina

Published in:
Arkeologi i Norden

1999

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Jennbert, K. (1999). Fångstfolk börjar odla. I G. Burenhult (Red.), *Arkeologi i Norden* (Vol. 1). Norstedts Förlag.

Total number of authors:

1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Kristina Jennbert: Fångstfolk börjar odla

Arkeologi i Norden

Göran Burenhult redaktör

Stockholm: Natur och kultur, 1999

Fångstfolk börjar odla i Skåne

Kristina Jennbert

Ädellövskogen brer ut sig över näset. Vid havet och längs åmynningen öppnar sig ljusare skogsbryn. Även inne i skogen finns gläntor, som människorna skapat genom att ringbarka träden. Här lever en grupp människor sedan länge. De livnar sig mest på jakt, fiske och att samla av naturens rikedomar. I gläntorna i skogen odlar man lite säd. Barnen leker. Kvinnorna och männen, både äldre och yngre, har sina vardagliga sysslor att sköta. För en tid sedan hade man besök av några vänner från andra sidan sundet. De hade som vanligt haft med sig en hel del ...

Så här kan man föreställa sig en ögonblicksbild från ett stenålderssamhälle vid Öresund för omkring 5 300 år sedan. Det verkar ha varit idylliskt. Samtidigt låter vi ana att förändringar håller på att ske, som får stora konsekven-

ser för människors levnadssätt under kommande årtusenden. Man hade börjat odla säd och hålla boskap.

Människorna levde med tankar och traditioner bakåt i tiden. De levde i vardag och fest med förväntningar eller kanske avvaktan inför framtiden. De levde med arbete och nöjen i en – kan man förmoda – harmoni mellan kulturtradition och natur. Motsättningar måste emellertid ha funnits – annars hade man levt som under jägarstenåldern ännu idag.

Årtusendena har gått. Ädellövskogen har försvunnit och ersatts av en fullåkersbygd i Skåne. Yxor, pilspetsar, malstenar, keramik och andra mer eller mindre synliga spår finns kvar i marken. Detta ofta fragmentariska arkeologiska källmaterial kompletteras med analyser utförda av bland andra

osteologer och vegetationshistoriker. Socialantropologiska och etnoarkeologiska undersökningar hjälper till att göra människorna ”synliga”. Så formas den bild eller de bilder vi arkeologer gör oss av stenålderssamhället.

Fångst eller odling

Jakt, fiske och insamling har varit de viktigaste näringarna under huvuddelen av människans historia. Jordbruk har däremot bedrivits endast under en bråkdel av denna tid. Då vi finner de första spåren i Skandinavien hade man haft åkerbruk sedan århundraden i mellersta Europa, i den så kallade bandkeramiska kulturkretsen.

Man kan fråga sig varför människorna överhuvudtaget började odla och hålla boskap – om man nu inte var tvungen. Åkerbruk ter sig betydligt mer arbetskrävande än att leva av naturens rikedomar. Man skall bereda jorden, så, luckra, skörda och därefter kunna lagra sina produkter. Varför börjar man då odla? Vilken betydelse har odlingen för människornas överlevnad? Hur kan övergången från jägar-fiskarliv till bondeliv ha gått till? Dessa frågor diskuteras i samband med den så kallade neolitiseringen, förändringstiden mellan mesolitikum (jägarstenålder) och neolitikum (bondestenålder).

Olika tolkningar

Det finns flera tolkningar av varför man började odla. Forskare har olika synsätt på människor och om odlingen var livsnödvändig eller mer lyxbetonad för människornas överlevnad. Man har också arbetat med skilda geografiska områden. Förutsättningar i mindre regioner ger i stället speciella händelseförlopp.

Tidigare har två alternativa

a. Emmervete (*Triticum dicoccum*). Foto: Inger Kristensson.

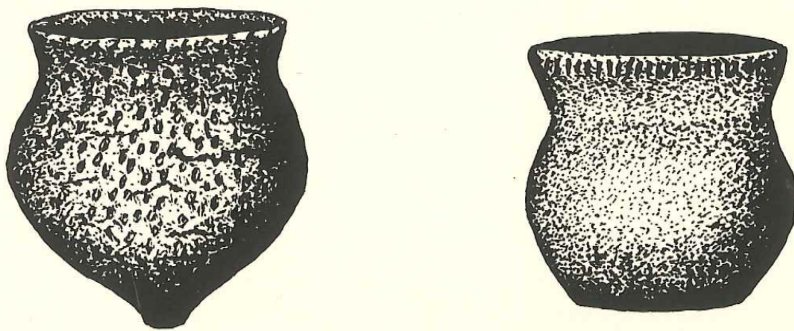
b. Ertebøllekeramik från Danmark. Foto: Nationalmuseum.

tolkningar presenterats om övergången från en fångstkultur (ertebøllekulturen, uppkallad efter en fyndort på Jylland) till en agrart präglad bosättningsstruktur (trattbägarkulturen, uppkallad efter en karakteristisk keramikform) i Sydsandinavien. Enligt den ena skulle det röra sig om två skilda ekonomiska och kulturella fenomen. Bönder skulle ha invandrat med bland annat säd, boskap och tidigneolitisk trattbägarkeramik i bagaget. Enligt den andra fanns det hos den sena ertebøllekulturen förutsättningar för en agrar ekonomi. Den inhemska befolkningen började så småningom odla genom kulturimpulser söderifrån.

En av hypoteserna i det senare

fallet är att minskade fångstmöjligheter i samband med en stigande befolkning tvingade människorna att börja odla. En annan hypotes ser i stället till den sociala sfären av samhället där introduktionen av jordbruk sätts i samband med förändringar inom det lokala fångstsamhället och med dess kontaktnät med jordbrukande samhällen.

Oftast förknippas den första odlingen med den så kallade tidigneolitiska trattbägarkulturen. I Skåne finns emellertid spår efter odling i samband med den sista fångstkulturen, den så kallade ertebøllekulturen. Avtryck av sädeskorn finns nämligen i ertebøllekeramik på ett par platser som till-

c. Schematisk teckning av ertebøllekärl (t v) och tidigneolitisk trattbägare (t h). Skala 1:6. Teckningar: Sven Österholm.

hör den sena ertebøllekulturen, ca 4 500 f Kr, den senatlantiska tiden.

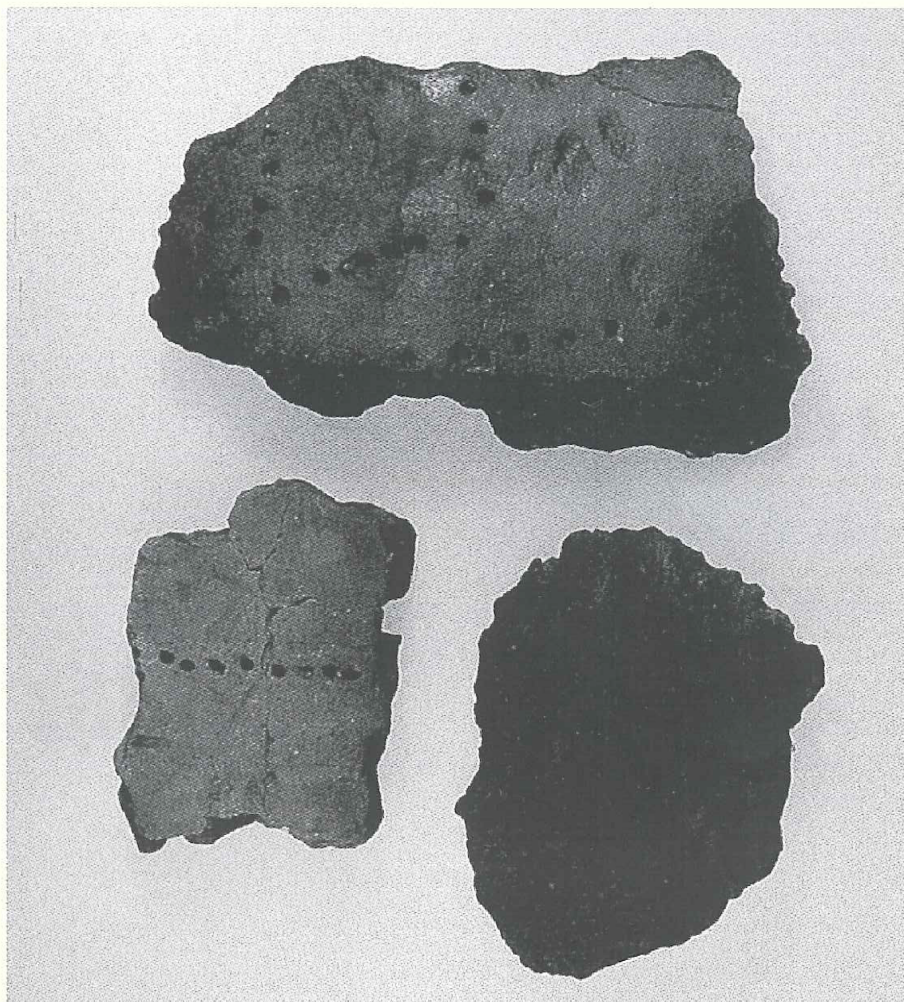
Fångstfolk i Skåne

Människor levde i både kust- och inland under den senatlantiska tiden. Löddeborgsboplatsen vid den skånska Öresundskusten är en sen ertebølleboplats med spår efter odling och den är betydelsefull för diskussionen om jordbrukets introduktion. Flera kulturlager visar en sammanstrålning av olika traditioner. Där finns t ex ertebølle- och tidigneolitisk trattbägarkeramik i samma lager.

Den största mängden keramik är av ertebøllekaraktär medan ett mindre antal är av tidigneolitisk karaktär. De båda godstyperna tyder på samma tillverkningstradition och kan ha tillverkats på platsen av samma befolkningsgrupp. Form och dekor skiljer godstyperna från varandra. Ertebøllekärnen kännetecknas av svagt S-formade profiler med spetsiga, flata eller tappformade bottenar och de är ofta dekorerade över hela kärlytan. Den tidigneolitiska keramiken har andra former och trattbägaren är typisk.

Både ertebøllekärnen och de tidigneolitiska trattbägarna kan ha använts som kokkärl. Analyser av vidbränd mat, s k matskorpor, på keramik från Löddeborgsboplatsen, visar att man lagat en gröt bestående av fröer, hasselnötskärnor, äggvita och möjligen blod, som fått jäsa ihop under en tid. Den låga kolesterolhalten antyder att gröten huvudsakligen bestått av vegetabilier. Aminosyran alanin, som finns i odlad säd, kunde emellertid inte påvisas.

Skillnaden i formgivning behöver inte bero på att olika befolkningsgrupper tillverkat kärnen. Kärnen kan symbolisera och vara uttryck för människornas föreställningsvärld. Ifall idén om tillvaron, manifesterad i den materiella kulturen, ändras i samband med att produktionsförhållandena förändras, får nämligen också den materiella kulturen ett

d. Ertebølleskärva med dekor, som finns i olika delar av ertebølleområdet. Skala 1:2. Foto: Inger Kristensson.

annat utseende. Keramiktraditionerna skulle på så sätt kunna avspegla en process, där en förändring av den materiella vardagen är förankrad och visar en kulturell-ekonomisk förändring i samband med att odling och boskapskötsel introduceras.

Även andra platser i Skåne visar att det kan ha funnits en kontinuitet mellan ertebøllekulturen och den tidigneolitiska trattbägarkulturen. Idén om en invandring är därför mindre sannolik. Människan byter inte helt plötsligt ut sina vardagsvanor mot nya. Det tar tid. Hypotetiskt kan det kanske ha tagit 100–150 år innan agrar ekonomi och en annan materiell kultur kan ha bildats. Människorna på Löddesborgsbo-

sen levde i en gynnsam ekologisk miljö. Ben visar att man jagade och fiskade ett rikt urval djur, samt att man bodde på boplatsen under hela året. Man jagade kronhjort, rådjur, svin, mård, utter, bäver, ekorre, gråsäl, grönlandssäl, tumlare, sillgrissla, garfågel, storskrak och andfåglar. Man fiskade haj, sill, laxöring, gädda, mört, karp, ål, torsk, kolja, abborre, makrill, tonfisk, tånglake och skädda. Man rörde sig i skogen, i strandzonen och kunde också fiska på djupare vatten. Det finns enstaka, inte helt säkra, ben av kreatur.

Att människorna känt till odling vet vi eftersom det finns avtryck av sädeskorn i keramiken. Bland ertebølleskärvorna finns tre säkra samt ett osäkert avtryck av

enkom, vete och korn. En ertebølleskärva från boplatsen Vik i sydöstra Skåne har ett avtryck av ett småax av emmer. Från Löddesborgsboplatsen finns även nio avtryck av säd på de tidigneolitiska skärvorna av enkom, emmer, vete och skallöst korn. Fynden av sädeskorn i ertebølleskärvorna är sensationella, eftersom man tidigare inte påträffat några sådana. Odling har bedrivits under den senatlantiska tiden under den sena ertebøllekulturen i Skåne!

Förekomsten av sädeskornsavtryck, ertebøllekeramik och tidigneolitisk trattbägarkeramisk tyder på en successiv förändring av såväl den materiella kulturen som av näringsfånget på Löddesborgsboplatsen. Keramikformer förnyas och odling och boskapskötsel börjar bedrivas i blygsam skala.

En av idéerna kring introduktionen av jordbruk är att man var tvungen att ändra livsbetingelserna. Detta skulle ha berott på ett befolkningstryck i samband med bristande resurser i naturen. Det finns emellertid hittills inga klara belägg för att så skulle ha varit fallet. Vegetationshistoriska undersökningar visar dessutom att människor under ertebøllekulturen och den senatlantiska tiden redan kände till och kunde utnyttja skogen. Man stod inte passiv och handlingsförlamad inför naturen. Man behärskade den.

Skottskog, en form av kulturskog, kan ha funnits i anslutning till boplatserna. En arbetsorganisation måste ha funnits för att leda och fördela arbete med sådd, luckring och skörd. Eftersom de odlade sädesslagen inte funnits "naturligt", måste säden ha importerats och tillgången kan ha varit begränsad. Den måste lagras, dels för konsumtion efter skörden, dels för att ha till utsäde till nästkommande odlingssäsong. Detta innebär att odlingen förutsätter en permanent bosättning under hela året. Boplatser i Skåne och Danmark visar att sådana funnits långt tidigare än de första spåren efter odling.

Produktiva gåvor

Vad var det då som gjorde att odling och boskapsskötsel introducerades i Skåne? Var det av funktionella eller ideologiska skäl? Den förmodade drastiska ekonomiska förändring, som man tidigare framhållit att jordbruket måste ha inneburit, kanske inte var så drastisk i början.

Med permanenta bosättningar kunde ett mer differentierat samhällssystem växa fram där släktskapsrelationer kan ha haft stor betydelse. Eftersom människor aldrig lever i isolering utan har kontakt med varandra och med andra grupper är detta en utgångspunkt för att få förståelse för introduktionen av åkerbruk.

Det finns sociala och ideologiska länkar mellan materiell kultur och människors handlingsmönster. Vi kan konstruera sådana länkar inom ertebølleområdet (det nordliga Tyskland, Danmark och sydligaste Sverige). Det bör ha funnits flera större sociala territorier med regionala särdrag inom vilka man kan ha haft utbytesrelationer på olika sätt. Den materiella kulturen, t ex keramiken, har haft betydelse för att markera grupptillhörighet och position såväl inom gruppen som i relation till närbelägna grupper. Ertebøllekeramik med dekor av små runda eller kvadratiska intryck binder samman boplatser inom ertebølleområdet och visar på så sätt kommunikation.

Etnografiska undersökningar visar att det kan finnas motsätt-

ningar i den lokala hushållsproduktionen, som leder till att man får ett begränsat överskott. På så sätt kan man öka utbytet med andra grupper, t ex med utbyte av sk prestigevor. Utbytet behöver inte ske av ekonomiska skäl utan beror oftare på prestige och/eller diplomati. Gåvorna kan bestå av matvaror eller föremål. De kan cirkulera mellan grupperna eller ges som tribut. Kvinnor i äktenskapsallianser är en viktig del i relationer mellan olika grupper.

Kontaktnät och utbytesrelationer i kombination med en överskottsproduktion kan därför ha varit betydelsefulla för att säd och boskap skulle kunna föras in. Schuhleistenkeile (ty.: skolästyxor) kan vara den mest påtagliga prestigevaran som kommit till Sydskandinavien från de fullneolitiska grupperna längre söderut. Säd och boskap är andra varor som måste ha importerats.

Vad har då säden använts till? Har man bakat bröd eller lagat gröt? Möjligen ingetdera eftersom säd inte kunde spåras i de vidbrända matresterna. Kanske till dryck? Konsumerades sädeskornen på ett speciellt sätt eller var de integrerade i den dagliga menyn? Gåvoutbyten har aldrig någon direkt funktionell nödvändighet utan har snarare en symbolisk innebörd. Eftersom t ex Löddeborgsboplatsen låg i en gynnsam ekologisk miljö kan man anta att jordbruket inte spelade någon större roll för kosthållet. Därför kan man anta att odling och boskapsskötsel till en början var nå-

got exklusivt utan större betydelse för människornas överlevnad.

Kan i stället säden – i omvandlad form – och kreaturen vara speciella konsumtionsvaror vid fester?

Tittar man på de sociala förhållandena kan således åkerbruket ha varit betydelsefullt i funktionen att tillfredsställa de tongivande sociala gruppernas prestige och "diplomatiska" förbindelser i differentierade samhällens allianser med granngrupper. På sikt har jordbruket medfört en ökad kontroll över naturresurserna och den lokala produktionen, vilket tog sig uttryck i byggandet av megalitgravar några århundraden senare.

Säd och boskap som "produktiva gåvor" visar att införandet av jordbruk till en början var lyx, utan betydelse för människornas överlevnad i den rika biologiska miljö som fanns under den senatlantiska perioden.

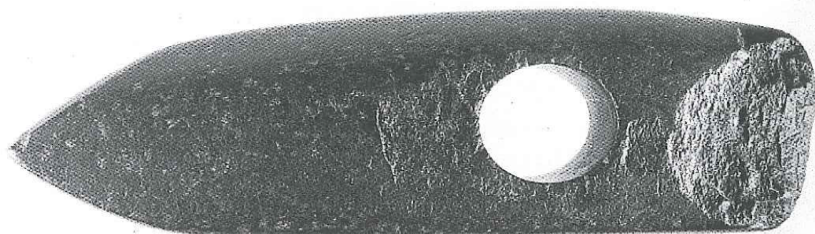
Den arkeologiska forskningen

Diskussionen om hur fångstfolk börjar odla är mycket värdeladdad. Under arkeologins 150-åriga verksamhet har neolitiseringsdebatterats och olika idéer har lagts fram som visar att förståelse och tolkning är tidsbundna.

1980-talets forskning har huvudsakligen diskuterat hurvida introduktionen av jordbruk beror på ekologiska och befolkningsmässiga faktorer eller har, som här, förts tillbaka på sociala förhållanden med gåvoutbyten och kontaktnät som centrala diskussionspunkter.

I 1990-talets forskning har de sociala förhållandena blivit alltmer betydelsefulla i förståelsen av neolitiseringsmen också frågor som handlar om hur vi som moderna västerlänningar uppfattar människor i det förgångna. Primitiva eller ...?

Debatten om hur fångstfolk börjar odla kommer att fortsätta vilket naturligtvis ligger i den arkeologiska forskningens dynamik och natur.

e. Schuhleistenkeil funnen i Skåne. Skala 1:2. Foto: Inger Kristensson.